

KS. HELMUT SOBECZKO

KULT LITURGICZNY ŚW. WACŁAWA NA ŚLĄSKU W ŚWIETLE ŚREDNIOWIECZNYCH RĘKOPISÓW LITURGICZNYCH*

Święty Wacław należał w wiekach średnich, obok św. Wojciecha, Stanisława i Floriana, do głównych patronów Polski. Kult jego nie doznał się jeszcze jakiegokolwiek opracowania w naszej literaturze, nie napotkano także na tego rodzaju opracowania w literaturze obcej.¹ Zakres omawianego zagadnienia, ramy czasowe i terytorialne określa materiał źródłowy, jaki stanowią średniowieczne rękopisy liturgiczne używane na Śląsku.² Terytorialnie uwzględniono jedynie diecezję wrocławską w jej średniowiecznych granicach.³ Przedstawienie kultu liturgicznego św. Wacława na terenie całej Polski wymaga odrębnego opraco-

* Streszczenie obszerniejszej pracy: ks. H. Sobeczko, *Kult liturgiczny św. Wacława na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych*, Lublin 1965 (maszynopis).

¹ Najwięcej opracowań o św. Wacławie powstało w Czechach z okazji rocznicy tysiąclecia jego śmierci (1929), jednak kult został potraktowany marginesowo. Por. Fr. Dvorník, *Žywot św. Wacława*, Praga 1929 — w sposób popularny opisuje kult Świętego (nieliturgiczny), i to jedynie w Czechach, w ostatnim rozdziale, s. 70—80; F. M. Bartos, *Kníže Vaclav svatý v dejinách a v legende*, Praha 1929; A. Naegle, *Der hl. Wenzel*, Warnsdorf 1929; E. Promnitz, *Der hl. Herzog Wenzel von Böhmen und seine Zeit*, Prag 1929; *Sborník staroslovan-ských literárních památek o sv. Vaclavu a sv. Ludmilde*, wyd. J. Vajs, Praha 1929. Częściowo św. Wacławem zajmowali się: J. Fijałek, *Śmierć św. Wacława 28 IX 935 r. Ustęp z dziejów Kościoła*, Lwów 1893; ks. W. Urban, *Wpływ kultu św. Wacława na życiorys bpa Nankera*, „Wiadomości Kościelne”, 6—7 (1949) 176—179.

² Bp W. Urban, *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, „Archiwa Bibl. i Muzea Kośc.”, 6 (1963) 155—190; ks. W. Schenk, *Rękopisy liturgiczne dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (XIII—XV w.)*, „Roczn. Teol.-Kan.”, 6 (1960), z. 3, s. 77—98; tenże, *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV wieku w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kośc.”, t. 2, cz. I, z. 1/2 (1960) 185—204; t. 6, cz. II (1963) 155—190 oraz por. tenże, *Liturgiczne rękopisy w bibliotekach wrocławskich zawierające materiały do kultu św. Stanisława Szczep. na Śląsku*, Lublin 1954 (maszynopis).

³ Por. J. Jungnitz, *Die Grenzen des Breslauer Bistums, Darstellungen u. Quellen zu schlesischen Geschichte*, Bd. III, Breslau 1907, s. 1—18; bp W. Urban, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962, s. 7—17.

wania. W celach porównawczych uwzględniono także kodeksy liturgiczne nieśląskie, zwłaszcza czeskie⁴ oraz krakowskie.⁵

1. POWSTANIE KULTU ŚW. WACŁAWA I JEGO ROZWÓJ NA ŚLĄSKU

a) Powstanie kultu św. Wacława

Św. Wacław (907—929) to święty czeski,⁶ jego grób znajduje się w Pradze, tam też powstał główny ośrodek kultu, który promieniował także na Polskę, a więc i na Śląsk.

Życie św. Wacława przypada na okres chrystianizacji Czech. Ginie wskutek reakcji pogańskiej, na której oparł się jego młodszy brat Bolesław I (929—972), odpowiedzialny za jego śmierć.⁷ Niektórzy badacze dopatrują się przyczyny śmierci Świętego w jego uleganiu wpływom niemieckim zarówno politycznym, jak i kościelnym (biskupstwo rytyskońskie). Postępowanie św. Wacława wywołało dlatego niezadowolenie głównie na północy kraju. Na czele spisku stanął wspomniany Bolesław, który po zabójstwie brata objął rządy w kraju.⁸

Nie ulega jednak wątpliwości, że decydujący wpływ na przebieg wypadków miało stronnictwo pogańskie, ostro zwalczane przez Wacława, starającego się pomścić śmierć swojej babki, św. Ludmiły, która również padła ofiarą buntu pogańskiego. Metody, jakie stosował, wcale nie były łagodne.⁹ Sprowadził ponownie do kraju wypędzonych księży i utworzył pozamykane kościoły. Postępowanie takie wywołało niezado-

⁴ Kodeksy czeskie znajdują się w bibliotekach wrocławskich, używano ich na Śląsku: Bibl. Kapitulna we Wrocławiu (odtąd BKWr) nr 518 (*Missale*, XV w.); Bibl. Uniwersyt. we Wrocławiu (odtąd BUWr) IF 443 (*Breviarium Pragense*, ok. r. 1400); BUWr IQ 243 (*Breviarium*, XIV w.); Akc. 1050/48 (*Brev. Pragense*, XIV w.); B 1714 (*Graduale magnum*, XV w.).

⁵ Bibl. Jagiellońska w Krakowie (odtąd BUJ) nr 1255 (*Brev. Cracoviense*, XIV/XV w.); 1256 (*Brev. Cracov.*, XV w.), 1462 (*Missale Cracov.*, XV w.); Bibl. Kapitulna w Krakowie (odtąd BKK) nr 2 (*Missale Cracov.* z r. 1483); nr 30 (*Brev. Cracov.* z r. 1443); nr 33 (*Brev.*, XIV w.); Bibl. Kapit. w Kielcach bez sygn. (*Antiphonarium*, r. 1372), bez sygn. (*Missale Cracov.*, XV w.).

⁶ Mówiąc o Świętym jako Czechu zdajemy sobie doskonale sprawę z tego, że przenosimy pojęcia dzisiejsze na ówczesne stosunki, w których poczucie narodowe w dzisiejszym rozumieniu prawie że nie istniało. Święty — to objaw, a zarazem szczyt średniowiecznej kultury — por. T. Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce*, Warszawa 1960, s. 51—54.

⁷ V. Novotný, *Česke Dejiny*, t. I, Praha 1912, s. 474 n.

⁸ G. Labuda, *Organizacje państwowe Słowian zachodnich w okresie kształtowania się państwa polskiego (od VI do połowy X w.)*, [W:] *Początki Państwa Polskiego*, t. I, Poznań 1962, s. 58; por. V. Chloupecký, *Kníže sv. Vaclav*, „Cesky casopis historicky”, 47 (1946) 61.

⁹ A. Naegle, *Kirchengeschichte Böhmens*, t. I, cz. 1, Wien—Leipzig 1915, s. 185.

wolenie stronnictwa pogańskiego i przyczyniło się do wybuchu buntu, którego sam padł ofiarą.¹⁰

Kult św. Wacława powstał niemal zaraz po jego śmierci, gdyż już w 3 lata po męczeństwie został uroczystie przeniesiony ze Starego Bolesławia do kościoła św. Wita w Pradze.¹¹ Swobodnie jednak kult zaczął się rozwijać dopiero po r. 950, tzn. po złamaniu siłą oporu Czechów i ich polityki antyniemieckiej przez Ottona I (936—972). Wtedy to Bolesław I stał się nawet lennikiem władcy niemieckiego.¹² W okresie tym powstają liczne legendy (żywoty) o św. Wacławie.¹³ W latach 80-tych X w. biskup mantuański Gumpold pisze żywot na rozkaz samego Ottona II (973—983).¹⁴ Spisanie tego żywotu, jak i coraz bardziej rosnący kult, łączy się niewątpliwie z powstaniem biskupstwa w Pradze (973).¹⁵ Św. Wacław stał się wkrótce patronem Korony Czeskiej, symbolem siły narodowej i patronem czeskiego rycerstwa. Jego kopia niesiona przez armię zapewniała zwycięstwo, jednak nie był to zawsze właściwy sposób rozpowszechniania kultu, zwłaszcza w czasie wypraw wojennych.¹⁶

Na ziemi polskiej kult św. Wacława przedostał się stosunkowo wcześniej. Wprawdzie do XIII w. posiadamy na ten temat skąpe wiadomości, niemniej można mówić, iż Święty już w XI w. znany był w Polsce. Silny ośrodek kultu powstał w Krakowie, o czym świadczy wezwanie kościoła katedralnego, który w przekazach źródłowych od samego początku poświęcony jest św. Wacławowi. Wyraźną jednak wzmiankę posiadamy dopiero z XII w.¹⁷ i nie ma powodu wątpić, iż patronem katedry był również w XI w.,¹⁸ a być może nawet już i w X.¹⁹

¹⁰ W. Dziewulski, *Postępy chrystianizacji i proces likwidacji pogaństwa w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław 1964, s. 185—186; J. Dowiat, *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961, s. 18, przyp. 38.

¹¹ Fr. Dvornik, *Żywot św. Wacława*, Praga 1929, s. 70.

¹² Por. Novotny, op. cit., t. I, s. 583 nn.; G. Labuda, op. cit., s. 58; zwłaszcza W. Wostry, *Drei St. Wenzel Studien, I: Prag und Regensburg*, „Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen”, 3 (1934) 290—320.

¹³ Por. legendy Chrystiana oraz kilka słowiańskich — zob. J. Pekar, *Die Wenzel- und Ludmilalegenden und die Echtheit Christians*, Prag 1906, s. 13.

¹⁴ Por. MGH SS IV, 211—223.

¹⁵ J. Karwasińska, *Państwo Polskie w przekazach hagiograficznych XI i XII wieku*, [W:] *Początki Państwa Polskiego*, t. II, Poznań 1962, s. 236.

¹⁶ Dvornik, op. cit., s. 72.

¹⁷ Z roku 1110 w spisie skarbcza katedry: Anno dominice incarnationis MCX, defuncto reuerendissimo praesule Balduino, successit in locum eius venerabilis pontifex Maurus. Cui complacuit ut ecclesiasticae res inscriptae haberentur. Invente sunt autem in aerario sancti Uencezlai: Casule XXVII [...] — MPH I, s. 377; por. także z roku 1138 — MPH II, s. 832 n.

¹⁸ Por. T. Silnicki, *Początki organizacji i Kościoła w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego*, [W:] *Początki Państwa Polskiego*, t. I, s. 330.

¹⁹ P. David (*Les bénédictins et l'ordre de Cluny dans la Pologne médiévale*,

Problem tytułu katedry krakowskiej nie został jeszcze przez naukę rozwiązany. Jedni, za T. Wojciechowskim,²⁰ twierdzą, iż św. Waclaw był drugorzędnym patronem, zaś pierwszorzędnym (wcześniejszym) był Salwator — Zbawiciel.²¹ Teza powyższa ma i swoich przeciwników,²² stąd też problem pozostaje nadal otwarty. Niezależnie od tego jest faktem bezspornym, że kult św. Waclawa istniał w Krakowie już na przełomie X i XI w. Fakt tytułu katedry, mimo niejasnych i dotąd nie wyświełtonych początków, wpłynie jednak decydująco na dalszy stały, choć nierówny, rozwój kultu Świętego w Polsce. Stanie się to także powodem zaliczenia go w poczet głównych patronów Polski.²³

Wspomniane wyżej dwa ośrodki kultu św. Waclawa — Praga i Kraków — z pewnością oddziaływały i na Śląsk, tym bardziej że od tysięcznego roku Kraków i Wrocław należą do tej samej metropolii gnieźnieńskiej.²⁴

Paris 1939, s. 24) wnioskuje, że na miejscu dzisiejszej katedry jeszcze przed utworzeniem biskupstwa krakowskiego istniał od czasów czeskich kościół św. Waclawa; por. *D z i e w u l s k i*, op. cit., s. 28.

²⁰ *Kościół katedralny w Krakowie*, Kraków 1900, s. 54.

²¹ J. Hawrot (*Wawel wczesnośredniowieczny*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, IV (1959) 154) uważa, że pierwszą katedrą na Wawelu mógł być kościół Salwatora, wybudowany jeszcze przed Chrobrym. Wydaje się, iż podobne stanowisko zajmuje T. Silnicki (op. cit., s. 330), nie zgadza się jednak na wyprowadzenie z tego tytułu dowodu na wpływy ruskie.

²² Por. David, op. cit., s. 24; Z. Kozłowska-Budkowa (*Który Bolesław?*, [W:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 86—89) twierdzi, iż wezwanie św. Waclawa było związane od początku z katedrą oraz że kult Świętego wprowadził do Krakowa Bolesław Chrobry ze względów politycznych (pretensje do spadku po Przemyślidach). Do grupy tej należy także A. Gieysztor — pisze o tym we wstępie do *Szkiców historycznych XI wieku* T. Wojciechowskiego (Warszawa 1951, s. 15). Omawia tam m. in. pracę Wojciechowskiego, *Kościół katedralny w Krakowie*, podkreśla zalety dzieła, jako sformułowanie „mniej szczęśliwe — uważa (nie uzasadnia) — sprawę rzekomego pierwszego tytułu katedralnego — św. Salwatora”.

²³ Przeciwne stanowisko zajął K. Dobrowolski w *Dziejach kultu św. Floriana w Polsce do połowy XVI wieku* (Warszawa 1923, s. 33), gdzie pisze: „kult patrona katedry czeskiego Waclawa, mającego swój grób w Pradze, nigdy nie zaznaczył się silniej w Krakowie”. Stanowiska swego nie oparł jednak na źródłach liturgicznych, które pokazują nieco inny obraz.

²⁴ Nie było jednak wpływów na rozwój kultu z samego Gniezna, por. T. Trzciniński, *Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku w. XVI*, Poznań 1910; por. także ks. W. Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych*, Lublin 1959, s. 23.

b) *Rozwój kultu św. Wacława na Śląsku*

Przekazy źródłowe do XIII w. milczą o kulcie św. Wacława na Śląsku. Pierwsza wyraźna wzmianka, zawarta w petycji biskupów polskich do Kapituły Generalnej Cystersów, pochodzi z r. 1217. Biskupi proszą, by we wszystkich domach zakonnych w Polsce obchodzono uroczystości św. Wacława i św. Wojciecha jako święta o rycie XII lekcji.²⁵ Petycja nazywa Świętych apostołami narodu. Prośba biskupów dotyczy oczywiście i Śląska, gdyż w XIII w. trwała stosunkowo żywa łączność biskupstwa wrocławskiego z gnieźnieńską metropolią i z całym Kościołem w Polsce.²⁶ Można przypuszczać, że już na długo przed datą wysłania petycji istniał na Śląsku, podobnie jak i w innych diecezjach polskich, kult Świętego.²⁷

Silniejszy rozwój kultu św. Wacława na Śląsku przypada dopiero na w. XIV. Na mocy traktatu wyszehradzkiego w 1335 r. Kazimierz Wielki zrzeka się praw do Śląska, w wyniku czego dostaje się on politycznie do Korony Czeskiej i ulega jej wpływom kulturalnym.²⁸ Wprawdzie kościelnie diecezja wrocławska należy nadal do metropolii gnieźnieńskiej, jednak ścisły związek polityczny z Czechami i jego następstwa tłumaczą nam, dlaczego patron Czech cieszy się od połowy XIV w. tak wielkim kultem i rangą w *Proprium* wrocławskim.²⁹

Bez znaczenia dla omawianego kultu było przeniesienie przez Kazimierza Wielkiego bpa Nankera na stolicę wrocławską. Nanker nie darzył naszego świętego specjalnym nabożeństwem. Pod wpływem wydarzeń politycznych na przełomie XIII i XIV w. (najazdy czeskich Wacławów), jeszcze jako biskup krakowski (1320—1326), pomija św. Wacława w wykazie święt, mimo iż był nadal patronem katedry.³⁰

²⁵ 1217 rok: *Petitio episcoporum Poloniae de Festivitatibus sanctorum Adalberti et Veneslais (adn. Wenceslai) illius gentis apostolorum admittitur, ut scilicet omnis domus Ordinis in illa regione cum XII lectionibus celebrat festum. Por. Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, wyd. J. Canivez, Louvain 1933, t. I, nr 74, s. 482.

²⁶ Por. T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca wieku XIV*, Warszawa 1953, s. 309—324.

²⁷ Por. *Polska—Czechy — dziesięć wieków sąsiedztwa*, pod red. Z. Wojciechowskiego, Katowice 1947, s. 303 n.

²⁸ Por. T. Dobrowolski, *Śląskie malarstwo ścienne i sztalugowe*, [W:] *Historia Śląska PAU*, t. III, Kraków 1936, s. 131; B. Miodońska, *Związki polsko-czeskie w dziedzinie illuminatorstwa na przełomie XIV i XV wieku*, „Pamięt. Liter.,” I (1960), z. 3, s. 153—203; W. Podlacha, *Miniatury śląskie do końca XIV wieku*, [W:] *Historia Śląska PAU*, t. III, s. 242 nn.

²⁹ J. Jungnitz, *Das Breslauer Brevier und Proprium*, Breslau 1893, s. 60.

³⁰ J. Fijałek, *Najstarsze statuty synodalne krakowskie bpa Nankera*, Kraków 1915, s. 23—26. Należy pamiętać, że Nanker jest następcą bpa Jana Muskaty

Wyraźnie wzrasta kult św. Wacława w okresie rządów Karola IV (1347—1376), który to sam był wielkim czcicielem Świętego.³¹ Do propagowania kultu przyczynia się również w tym czasie nowo powstała grupa żywotów, szczególnie popularny stał się żywot, jak podaje inicjum, spisany przez samego Karola IV, gdzie Święty jest już nie tylko pobożnym rycerzem i męczennikiem, ale i uczonym kaznodzieją.³²

Na Śląsku Karol IV potwierdził swój kult do św. Wacława wydaniem w r. 1351 dekretu erekcyjnego dla klasztoru i kościoła augustianów-eremitów we Wrocławiu pod wezw. św. Wacława, Stanisława i Doroty.³³ Zakonnicy ci przybyli do Wrocławia z prowincji polsko-czeskiej, dlatego mamy tu i wezwanie św. Stanisława, zaś dołączenie św. Doroty należy tłumaczyć również osobistą dewocją Karola IV.³⁴ Jednak już w XVI w. lud zna kościół wyłącznie pod wezw. św. Doroty, co świadczyłoby o stopniowym zanikaniu kultu św. Wacława na Śląsku.³⁵

Inny przejaw kultu Świętego w XIV w. to fundacja biskupa wrocławskiego Przeclawa (1341—1372) ku czci św. Wacława, Stanisława i Gotarda. Biskup ten był uległy czeskiej władzy na Śląsku i popierał politykę Karola IV.³⁶

Wpływy czeskie na kult Świętego obserwujemy w tym okresie także i w malarstwie. Widzimy to na przykładzie polichromii kościoła św. Stanisława w Starym Bielsku (XIV w.), gdzie wśród świętych znajduje się również Wacław. Polichromię wykonała szkoła czeska.³⁷ Cechy czeskie wykazują również typy postaci, m. in. i św. Wacława, w iluminowanych kodeksach śląskich z XIV w.³⁸

Rozwoju jednak kultu św. Wacława na Śląsku w XIV w. nie można tłumaczyć wyłącznie warunkami politycznymi, czego przykładem jest miasto Świdnica. Już na przełomie XIII i XIV w. cieszy się tam nasz święty wyjątkowym kultem, był nawet patronem miasta, stąd też na monetach księcia Bernarda świdnickiego (1301—1326) widnieje jego ko-

(całkowicie oddany Czechom, znany z różnego rodzaju nadużyć), por. Br. Włodarski, *Polska i Czechy 1250—1306*, Lwów 1931, s. 138.

³¹ Por. H. Friedjung, *Karl IV und sein Anteil am geistigen Leben seiner Zeit*, Wien 1876, s. 155—157.

³² Por. *Vita altera auctore Carolo IV imperatore et Bohemiae rege*, Acta Sanctorum, Sept. VII, 780—782; Pekar, op. cit., s. 65—67.

³³ Chr. Reich, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*, Breslau 1908, s. 5—12.

³⁴ Ibidem, s. 3—5, 12.

³⁵ Ibidem, s. 12—13.

³⁶ W. Schulte, *Die politische Tendenz der Cronica principum Poloniae*, „Darst. u. Quellen.”, I (1906) 27; por. Silnicki, op. cit., s. 253.

³⁷ Dobrowolski, op. cit., s. 131.

³⁸ Podlacha, op. cit., t. III, s. 242.

rona.³⁹ Kult Świętego potwierdza również fakt, że już w 1303 r. patronami kościoła parafialnego są św. Wacław i św. Stanisław.⁴⁰ Wpływ Świdnicy z pewnością spowodował powstanie kościoła pod wezw. św. Wacława w Marcinkowicach (k. Świdnicy), wzmiankowanego już w 1307 r.⁴¹

Księstwo świdnickie z końca XIII i 1. poł. XIV w. należało do najpotężniejszych na Śląsku, w tym czasie było także najmocniej związane z Królestwem Polskim. Książę świdnicki Bolko II już nawet wówczas, kiedy reszta książąt śląskich złożyła hołd lenny królom czeskim, zachował swą niezależność, a nawet stawiał pomyślnie czoło wyprawom czeskim i posiłkował Kazimierza Wielkiego w walce z królem czeskim. Uznał zwierzchnictwo czeskie nad swym krajem dopiero po ostatecznym zrzeczeniu się Śląska przez Polskę.⁴²

Widać z powyższego, że kult św. Wacława był tam żywy mimo nie najlepszych kontaktów z Czechami i mimo braku zależności politycznej. Wskazuje to na fakt, że w wiekach średnich kult świętego, a zwłaszcza męczennika, przyjmował się w różnych krajach, co nie zawsze było wynikiem wpływów politycznych, choć nie można ich całkowicie wykluczać.

Śląsk XV-wieczny cechują nowe nurty, odradza się element etnicznie polski,⁴³ natomiast pod wpływem wojen husyckich rodzi się niechęć ludności do sąsiednich Czech.⁴⁴ Do tego dochodzą liczne klęski elementarne. Wywołuje to pewien nastrój eschatologiczny (wpływ kazań Jana Kapistrana we Wrocławiu) oraz ogólne odrodzenie religijne.⁴⁵ W tym okresie do największego rozkwitu dochodzą kultury świętych. Nigdy w średniowieczu nie wzywano ich częściej, nie wędrowano tłumnie do ich grobów oraz nie szczycono się większą ilością relikwii.⁴⁶ Nic więc

³⁹ M. G u m o w s k i, *Moneta na Śląsku*, [W:] *Historia Śląska PAU*, t. III, s. 674.

⁴⁰ W. Schirrmann, *Chronik der Stadt Schweidnitz*, Schweidnitz 1908, s. 18; H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirch. Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, s. 291 — podaje tylko wezwanie św. Stanisława.

⁴¹ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte*, s. 189, 380; *Schles. Reg.*, nr 2951 (*Cod. dipl. Sil.*, XVI, s. 112).

⁴² Por. *Teksty źródłowe do historii Świdnicy i okolicy*, pod red. K. Maleczyńskiego, Wrocław 1953, s. XII—XIII.

⁴³ Por. K. M a l e c z y ń s k i, *Trwanie łączności Śląska z Polską od połowy XIV do pocz. XVI w.*, [W:] *Początki Państwa Polskiego*, t. II, Poznań 1962, s. 280—294 — autor omawia różne formy łączności Śląska z Polską.

⁴⁴ Por. R. H e c h i E. M a l e c z y ń s k a, *Ruch husycki w Polsce. Wybór tekstów źródłowych (do r. 1454)*, Wrocław 1953, s. 53—58.

⁴⁵ E. J a c o b, *Johannes von Capistrano*, II Teil, Breslau 1911, s. 39.

⁴⁶ J. L o r t z, *Die Reformation in Deutschland*, Bd. I, Freiburg i. Br. 1962, s. 96—104 — autor podaje szeroki obraz życia religijnego w XV w.

dziwnego, że w tym okresie i w takim klimacie rozwijał się nadal kult św. Wacława na Śląsku. Ku jego czci powstają nowe kościoły, jak w Pniowie k. Gliwic (1447)⁴⁷ oraz klasztor i kościół Minorytów w Raciborzu.⁴⁸ Z dokumentu erekcyjnego wynika, że fundacja ta była poświęcona także Aniołom Stróżom (rzadko wtedy spotykane). Klasztor i kościół nie istniały długo, gdyż już w 1519 r. strawił je pożar i od tego czasu już nie istnieją w Raciborzu.⁴⁹

O wielkości kultu świadczy również imiennictwo. W okresie tym imię św. Wacława staje się bardzo popularne wśród Piastów śląskich, i to od samego początku w formie czeskiej (Wacław), podczas gdy w źródłach krakowskich spotykamy imiona na ogół w formie polskiej — Wiesław, Więcesław, Węcło, Węcław.⁵⁰ Od XV w. imię to staje się już coraz bardziej powszechne nie tylko na Śląsku (często Wenzel), ale także i na terenie całej Polski.⁵¹

Przedstawiony wyżej, w wielkim skrócie, obraz rozwoju kultu św. Wacława na Śląsku jest fragmentaryczny. Pełniejszy da nam dopiero szczegółowa analiza danych zawartych w śląskich rękopisach liturgicznych.

2. ŚWIĘTA KU CZCI ŚW. WACŁAWA

a) Święto „Natalis” — 28 września

Pierwszą formą kultu liturgicznego świętego staje się na ogół dzień poświęcony jego czci — święto. Dzień ten przypada zwykle w samą rocznicę śmierci, dlatego nazywa się dniem narodzin — dies natalis — do życia wiecznego. Takim dniem dla św. Wacława był 28 IX 929. Datę tę podają już najstarsze żywoty.⁵² Posiadamy wyraźne ślady, iż

⁴⁷ Neuling, op. cit., s. 234, 380.

⁴⁸ Ibidem, s. 250.

⁴⁹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, Ratibor, s. 846.

⁵⁰ J. St. Bystron, *Księga imion w Polsce używanych*, Warszawa 1938, s. 341.

⁵¹ Ibidem, s. 342 — autor podaje, że imię to występuje często w krakowskich księgach sądowych z lat 1390—1416, gdzie spotykamy je już w formie czeskiej — jest to wpływ Wacławów czeskich, ich panowania w Polsce. Twierdzi, iż w zależności od zasięgu wpływów czeskich spotykamy je bądź w formie polskiej, bądź czeskiej. Uderzająco mało popularne staje się imię Wacława w początkach XIX w., jednak już od początku obecnego wieku imię to staje się znowu powszechne w całej Polsce.

⁵² Por. legendę Chrystiana (X w.), cap. 7 — tekst zob. Pekar, op. cit., s. 115. W niektórych recenzjach legend o św. Wacławie spotykamy datę 29 IX (III Kalendas Octobris), są to jednak błędy przepisywaczy.

już w X w. dzień 28 IX obchodzono w Czechach jako święto ku czci św. Waćława, gdyż zna je już sakramentarz z czasów Ottona III (993—1002) i św. Wolfganga (994)⁵³ oraz najstarsze: *Martyrologia* i kalendarze prakskie.⁵⁴ Można przypuszczać, że już w X w. znane było także i w Polsce, o czym świadczy tytuł katedry w Krakowie. Jak widzieliśmy wyżej, św. Waćław jest jej patronem najprawdopodobniej już w XI w., a więc stosunkowo wcześniej musiano znać również święto ku jego czci.

Zachodzi pytanie: od kiedy święto wrześniowe zaczęto obchodzić na Śląsku? Ze względu na brak danych źródłowych nie sposób określić początków święta. Należy przypuszczać, że było obchodzone stosunkowo wcześniej, gdyż recepcja mogła dokonać się tak z Czech, jak i z Krakowa.

Więcej światła na rozwój i rangę święta rzuci nam analiza kalendarzy śląskich rękopisów liturgicznych. Klasyfikacja świąt rozwinęła się dopiero od XIII w., i to dzięki franciszkanom.⁵⁵ Z zachowanych dwóch kalendarzy z XIII w. wynika, że święto wrześniowe było już wtedy obchodzone, nie posiadało jednak tej rangi, co w następnym wieku.⁵⁶ Kalendarz, jaki zachował się w brewiarzu franciszkańskim z XIII w., określa je jako „festum chori” (nie obowiązujące ludu),⁵⁷ potwierdza to także kalendarz z XIV w.⁵⁸ Od XIV w. omawiane święto w kalendarzach śląskich występuje jako „festum fori”, tzn. obowiązujące również lud, w randze „duplex”,⁵⁹ chociaż sporadycznie jeszcze w 1. połowie

⁵³ Por. D v o r n i k, op. cit., s. 71; Święto wymienia także *Martyrologium Fuldense* z X w. — 28 Sept. sancti Wencizlauoni m. — por. A. E b n e r, *Quellen und Forschungen zur Gesch. und Kunstgesch. des Missale Romanum im Mittelalter*, Graz 1957, s. 343. Święto w XII w. znane już było we Włoszech (ibidem, s. 270).

⁵⁴ Por. *Acta Sanctorum*, Sept. VII, 766.

⁵⁵ H. K e l l n e r, *Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Freiburg i. Br. 1911, s. 11; J u n g n i t z, *Das Bresl. Brevier...*, s. 39—40 — autor zestawiał stopnie świąt stosowane w diec. wrocławskiej (były następujące: „triplex”, „duplex”, „IX lectionum”, „III lectionum”, „commemoratio”).

⁵⁶ Wł. S e m k o w i c z, *Kalendarz trzebnicki z pierwszej połowy XIII wieku*, „Spraw. AU”, Kraków 1930, nr 7. Drugi kalendarz z kodeksu BUWr IQ 252 (*Brev. Fratrum Minorum*, XIII w.). Pośrednio o święcie wrześniowym mówią teksty liturgiczne w następujących kodeksach XIII w.: BUWr IF 412 (*Grad. Cist.*) oraz IF 414 (*Grad. Cist.*).

⁵⁷ BUWr IQ 252.

⁵⁸ BUWr IQ 245 (*Brev. Cist.*).

⁵⁹ Kalendarze z XIV w.: BUWr IQ 251 (*Brev. Wrät.*), IQ 256 (*Liber capitul.*), IF 358 (*Missale*), IF 355 (*Miss. Wrät.*), IF 359 (*Missale*), IF 444 (*Brev.*), IF 449 (*Brev.*), R 3061 (*Brev.*), M 1131 (*Miss. Wrät.*), M 1135 (*Miss.*), B 1711 (*Miss.*); BKWr 44 n. (*Miss. Wrät.*), 47 n. (*Miss. Wrät.*), 141 (*Miss.*). Kalendarze z XV w.: BUWr IQ 185 (*Liber ordin.*), IF 350 (*Miss.*), IF 442 (*Brev. Wrät.*), IF 445 (*Brev. Wrät.*), R 520 (*Miss.*), M 1150 (*Miss.*); BKWr 48 n. (*Brev.*), 140 (*Miss.*).

XIV w. posiada rangę niższą.⁶⁰ Jako „festum fori” potwierdza je również najstarszy katalog świąt nakazanych, który znajduje się w mszale wrocławskim z 1. połowy XIV w.⁶¹ Mszał ten zna jedynie dwa rytę świąt: „simplex” i „duplex”, choć oba mogły oznaczać „festum fori”, jak wskazuje na to dzień św. Wacława należący do „festa simplicia”, a jednak obchodzony jako „festum fori”.

Z rękopisów liturgicznych dowiadujemy się, że święta naszego nie poprzedzał post wigilijny, jak to miało miejsce w średniowieczu przed większymi świętami.⁶²

Wrześniowe święto jako nakazane („festum fori”) przetrwało do synodu diecezjalnego w 1580 r., wtedy to pod wpływem reformy trydenckiej i silnej protestantyzacji diecezji zredukowano liczne święta nakazane. Synod po części uprawomocnił to, co narzuciło samo życie, tzn. niezachowywanie przez lud licznych świąt nakazanych.⁶³ Uchwała synodu nie oznacza zupełnej degradacji święta, gdyż nadal posiadało ono wysoką rangę w *Proprium* wrocławskim, tj. „duplex maius”.⁶⁴

W kodeksach liturgicznych, oprócz jednego, nie ma wzmianki, by święto posiadało oktawę.⁶⁵ Pod tym względem bardziej czcił św. Wacława Kraków, gdzie obchodzono całą oktawę.⁶⁶ Jak już wspomniano wyżej, pod wpływem najazdu czeskich Wacławów na Polskę pominięto zupełnie w wykazie świąt bpa Nankera patrona katedry.⁶⁷ Kult oraz samo święto odradzają się w Krakowie dopiero za bpa Z. Oleśnickiego, który na synodzie diecezjalnym w 1436 r. poleca należycie czcić głównych patronów Polski: św. św. Wojciecha, Stanisława, Wacława i Floriana.⁶⁸

⁶⁰ Por. BUWr IF 355 (*Miss.* z Głogowa, XIV w.); IF 446 (*Brev.*, XIV w.) — „IX lect.” jest wymazane, a dopisane „duplex”, podobnie IF 444 (*Brev.* z Nysy, XIV w.).

⁶¹ BUWr M 1151 (*Miss.* z kościoła M. Magdaleny we Wrocławiu) — wykaz świąt poprzedza nagłówek: festa, que populus simul cum ecclesia celebret. Katalog ten odnalazł ks. Schenk (*Kult lit. św. Stanisława...*, s. 35, przyp. 27).

⁶² Por. M. M o n t b a c h, *Statuta synodalia diocesana s. Ecclesiae Wratislaviensis, Wratislaviae* 1855, s. 349; J u n g n i t z, *Das Bresl. Brevier...*, s. 67—68.

⁶³ M o n t b a c h, op. cit., s. 158 — zredukowano wtedy także święta: św. Wojciecha, św. Stanisława, a nawet św. Jadwigi; por. ks. S c h e n k, *Kult św. Stanisława...*, s. 35; F. S e p p e l t, *Geschichte des Bistums Breslau, Breslau* 1929, s. 59.

⁶⁴ J u n g n i t z, *Das Bresl. Brevier...*, s. 80.

⁶⁵ BKWr 47 n. (*Miss. Wratislaviensis*, XIV w.) — oktawa zaznaczona w kalendarzu na 5 X.

⁶⁶ Por. Bibl. Semin. Kieleckiego, bez sygn., *Brev.* z XV w.; Bibl. Kapit. Kiel., bez sygn., *Miss. Cracov.* z XV/XVI w. — 8 kolejnych dni w formularzach mszalnych ma noty po oracji: alia s. Wenceslae; por. także *Acta Sanctorum*, Sept., t. VII, s. 763: [...] festum vero natale [...] celebratur pariter cum octava in ecclesia cathedrali Cracoviensi.

⁶⁷ F i j a ł e k, *Najstarsze statuty synodalne...*, s. 23—26.

⁶⁸ St. Z a c h o r o w s k i, *Statuty synodalne krakowskie Z. Oleśnickiego*, Kraków 1915, s. 47.

Odpowiedź na pytanie, jak wyglądał obchód liturgiczny święta wrześniowego w katedrze wrocławskiej, znajdziemy w rękopisie z lat 1386—1505, zawierającym wskazówki dla zakrystianów odnośnie do służby liturgicznej w katedrze w ciągu całego roku.⁶⁹ Przed r. 1484 uroczystość wrześniową rozpoczynano I nieszporami. Kanoników wzywał głos dzwonu, uroczystość podkreślano użyciem dwu wspaniałych kap czerwonego koloru. Nazajutrz (28 IX) o godzinie 6.00 sygnatura wzywała kanoników na matutinum i laudes. Modlitwy te kończono około godz. ósmej. Szczególnie uroczyście odprawiano sumę, na którą także wzywał dzwon. Nawet sposób dzwonienia był ściśle określony; jeżeli sumę śpiewał kanonik, odzywał się dzwon św. Klemensa, jeśli zaś celebrował jego zastępca (vicarius), dawano znać jedynie sygnaturką. Do sumy należało przygotować również uroczysty strój liturgiczny oraz „relikwie” św. Jana Chrzciciela — patrona katedry. Brak natomiast śladów, by katedra wrocławska posiadała relikwie św. Wacława.⁷⁰

Modus agendi... nie mówi nic o kazaniu, jak to miało miejsce m. in. w uroczystość majową św. Stanisława.⁷¹ Po południu względnie po sumie odmawiano II nieszpory i kompletę, jednak ze względu na przypadającą nazajutrz uroczystość św. Michała Archanioła, który miał I nieszpory, św. Wacława jedynie wspomniano; nie była to jednak powszechna praktyka.⁷²

Do XVII w. święto wrześniowe miało charakter lokalny, do kalendarza powszechnego weszło dopiero na mocy dekretów z dnia 26 i 29 VII 1670 r., wydanych przez pap. Klemensa X (1670—1676). Stało się to na prośbę arcybiskupa praskiego Mateusza Ferdynanda Sobka, gdyż dotąd nie było formalnego aktu prawnego, który określałby sprawę kultu św. Wacława.⁷³ Odmawianie oficjum brewiarzowego dla całego Kościoła nakazał dopiero Benedykt XIII dekretem z 14 III 1729 r. — jako „officium semiduplex”.⁷⁴

Zatwierdzony przez Kongregację Obrzędów *Kalendarz Wieczysty* do użytku diecezji Polski z dnia 18 XII 1963 r. ogłasza św. Wacława drugorzędym patronem Śląska Opolskiego, z rytem II klasy. Pozostałe tereny

⁶⁹ BKWr IIIa 13a, *Modus agendi in ecclesia Wratislaviensi et quod est de officio sacristianorum*; rkps opracował F. Schubert, *Ex modo agendi in ecclesia Wratislaviensi*, Monasterii 1936; tenże, *Der Breslauer Domgottesdienst im ausgehenden Mittelalters*, „Theologie und Glaube”, 18 (1926) 221—236.

⁷⁰ Por. *Modus agendi...*, k. 29r, 65r, 140r.

⁷¹ Ks. S c h e n k, *Kult św. Stanisława...*, s. 40.

⁷² Por. II nieszpory na 28 IX w 4 punkcie, s. 79.

⁷³ A. N a e g l e, *Einführung des Christentums in Böhmen*, Wien 1918, s. 284; por. ks. W. U r b a n, *Wpływ kultu św. Wacława na życiorys biskupa Nankera*, „Wiadomości Kościelne” (Wrocław), IV (1949), nr 6, s. 176.

⁷⁴ A. N a e g l e, *Der hl. Wenzel*, Warisdorf 1928, s. 126—128.

dawnej diecezji wrocławskiej obchodzą święto jako zwyczajne — III klasy.⁷⁵

b) Święto „*Translatio*” — 4 marca

Święty, cieszący się większym kultem w wiekach średnich, oprócz zasadniczego święta „*Natalis*” posiadał często i drugie, zwane „*Translatio*” (Przeniesieniem relikwii).⁷⁶

Święto Translacji św. Wacława obchodzono na pamiątkę przeniesienia jego relikwii ze Starego Bolesławia do kościoła św. Wita w Pradze, jakie miało miejsce w 3 lata po męczeńskiej śmierci. Fakt ten opisują już najstarsze żywoty, podają nawet dzień przeniesienia — 4 marca.⁷⁷ Uroczyste przeniesienie ciała męczennika wtedy zastępowało właściwie kanonizację.⁷⁸ W naszym wypadku rocznica translacji nie stała się od razu świętem liturgicznym; nie sprzyjał temu również okres Wielkiego Postu, jaki zwykle przypadał w tym dniu.

W śląskich rękopisach liturgicznych święto marcowe pojawia się dopiero w XIV w.,⁷⁹ nawet w niektórych kodeksach tego okresu dopisane jest pismem późniejszym,⁸⁰ zaś brak wzmianki o tym święcie spotykamy jeszcze w kodeksach XV-wiecznych.⁸¹ Wskazywałoby to na stopniowe przyjmowanie się święta na Śląsku.

Diecezja wrocławska omawiane święto obchodziła jako „*festum chori*”, a więc nie obowiązywało ono ludu, było jedynie świętem wewnątrzkościelnym. Wyjątek stanowi brewiarz z klasztoru Cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim z XIV w., określający uroczystość marcową jako „*festum*

⁷⁵ Por. *Officia Propria dioecesium Poloniae*, pars I, Marietti—Torino 1965, s. XVIII; por. także *Ordo [...] Silesiae opoliensis*, Opole 1966, s. 120.

⁷⁶ Genezę i znaczenie świąt translacyjnych oraz literaturę na ten temat zob. ks. S c h e n k, *Kult św. Stanisława...*, s. 42—45.

⁷⁷ Na ogół wszystkie legendy podają 4 III, niektóre zaś słowiańskie legendy (X w.) podają 3 III — jest to jednak błędne odczytanie głagolicy. W dwóch rękopisach legendy *Crescente fide* (X w.) podano 5 III, zaś legenda Gumpolda (X w.) podaje IV Idus Martii (4 III) — por. P e k a r, op. cit., s. 33, 42.

⁷⁸ P. D a v i d, *Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts*, Paris 1936, s. 122.

⁷⁹ Por. kodeksy: BKWr 47 n. (*Miss. Wratisl.*), BUWr IF 449 (*Brev.*), IQ 234 (*Brev.*), M 1120 (*Miss.*), M 1131 (*Miss.*), M 1146 (*Miss.*), M 1156 (*Miss.*), R 3061 (*Brev.*), R 194 (*Calendarium*).

⁸⁰ BKWr 44 n. (*Miss. Wratisl.* z kol. w Nysie, XIV w.) — dopisana na marginesie oracja; BUWr B 1711 (*Miss.* z 1366, Paczków) — dopisane w kalendarzu i *Proprium*.

⁸¹ BUWr M 1116 (*Miss. Wratisl.* z kościoła M. Magdaleny we Wrocławiu, ok. 1415 r.); M 1150 (*Miss. Wratisl.*, z kościoła M. Magdal. we Wrocławiu, XV w.); M. 1483 (*Brev. parv.* z kościoła M. Magd. we Wrocławiu, XV w.).

fori".⁸² Podobna praktyka istniała w Pradze⁸³ — wskazywałoby to m. in. na czeskie pochodzenie wspomnianego kodeksu, tym bardziej że pozostałe rękopisy cysterskie tego okresu nie wspominają w ogóle o święcie.⁸⁴

Ranga święta w diecezji wrocławskiej rosła stopniowo. Do XV w. odmawiano 3 lekcje w brewiarzu,⁸⁵ natomiast w XV w. niemal powszechnie posiada już ryt „novem Lectionum”.⁸⁶ W XVII w. święto Translacji na Śląsku, jak i w Krakowie, przeniesiono na 5 III, dotychczasowy zaś dzień poświęcono św. Kazimierzowi (zm. 1484), zwłaszcza po rozszerzeniu jego święta na cały Kościół w 1621 r. przez Pawła V (1605—1621).⁸⁷

Podobnie jak święto wrześnieowe, tak i obchód święta marcowego w katedrze wrocławskiej możemy częściowo odtworzyć ze wspomnianego już rękopisu *Modus agendi...* W samo święto rano sygnatura wzywała kanoników na laudes, następnie po tercji odprawiano mszę św. (prymarię), zaś około godziny 9.00 dzwoniono na sekstę i nonę, po czym odprawiano drugą mszę św. — sumę, po której odmawiano nieszpory. Po południu antycypowano matutinum, a po kolacji kończono dzień kompleta. Pierwszą mszę św. odprawiano o Świętym (Translacja), drugą zaś z dnia, to jest z ferii Wielkiego Postu.⁸⁸ *Modus agendi...* informuje nas również o tym, iż w czasie procesji dni krzyżowych był noszony obraz św. Wacława,⁸⁹ co wskazuje na specjalne wyróżnienie, ponieważ na procesji niesiono jeszcze tylko, jak podaje wspomniany rękopis, „relikwie” głowy św. Jana Chrzciciela — patrona katedry.⁹⁰

Święto marcowe na Śląsku przetrwało do 1858 r., kiedy to dekret Kongregacji Obrzędów z dnia 29 IV, porządkując *Proprium* wrocławskie, m. in. skreślił święto „Translatio s. Wenceslai”.⁹¹

⁸² BUWr IQ 243.

⁸³ Por. BUWr IF 443 (*Brev. Pragense*, ok. 1400).

⁸⁴ BUWr IQ 256 (*Liber capitularis et collec.*, XIV w.); IQ 245 (*Brev. Cist.* z Kamieńca Ząb., XIV w.); BKWr 141 (*Miss. et Liber collec.* Cystersów z Lubiąża, XIV wieku).

⁸⁵ Por. BUWr IQ 251 (*Brev. Wrat.* z kol. w Głogowie, XIV w.).

⁸⁶ BUWr IF (*Miss.* z kol. w Głogowie, 1459 r.); IF 349 (*Miss.* z kol. w Głogowie, 1463 r.); *Modus agendi...*, k. 32v (przed 1484 r.): Item festum translationis sancti Wenceslai est novem lectionum.

⁸⁷ K. Kastner, *Praktischer Brevier — Kommentar*, t. II, Breslau 1924, s. 66.

⁸⁸ *Modus agendi...*, k. 114v (r. 1456).

⁸⁹ Ibidem, k. 16r (przed 1448 r.): Feria 3 (in rogationibus) — cappa aurea mediocris in processione. Item reliquia: caput s. Joannis Baptistae et ymago sancti Wenceslai.

⁹⁰ *Modus agendi...* mówi także o „Brachium — ramieniu św. Wojciecha” oraz o „głowie św. Wincentego”, k. 16.

⁹¹ Jungnitz, *Das Bresl. Brevier...*, s. 98. Uroczystość marcowa w diecezji krakowskiej utrzymała się niemal do ostatnich czasów — znajduje się w *Proprium Poloniae* sprzed 1964 r.

3. FORMULARZE MSZALNE O ŚW. WACŁAWIE

a) Formularz mszalny na 28 września

Najstarsze formularze mszalne o świętych znaleźć możemy już w tzw. sakramentarzach. Szybki jednak rozwój świąt od V w. zahamował tworzenie nowych formularzy, wtedy też powstał rodzaj pierwszego komunału, mianowicie formularz jakiegoś świętego stał się wspólny dla całej grupy podobnych świętych, np. męczenników niebiskupów.⁹² Brak jednolitości był przyczyną wielkiej swobody w doborze tekstów liturgicznych, ujednoczenie ksiąg nastąpiło dopiero po Soborze Trydenckim.⁹³ Do tego czasu poszczególne ośrodki kościelne nawet w obrębie jednej diecezji, jak katedry, kolegiaty czy zakony, miały swoje własne tradycje liturgiczne, które objawiały się m. in. także w doborze tekstów mszalnych i brewiarzowych. Odrębności te również mówią o żywotności kultu poszczególnych świętych.

Teksty liturgiczne o św. Wacławie spotykamy na Śląsku już w najstarszych, XIII-wiecznych rękopisach liturgicznych. Wprawdzie w okresie tym nie napotkano na pełne formularze mszalne, lecz jedynie na drobne noty — uwagi odsyłające do formularzy innych męczenników względnie do komunału.⁹⁴

Pierwsze własne teksty omawianego formularza, a mianowicie oracje, spotykamy na początku XIV w.,⁹⁵ natomiast pełne formularze występują dopiero w kodeksach liturgicznych od połowy tego wieku.⁹⁶ Na wykazanie elementów własnych oraz zapożyczonych z komunału pozwoli dopiero szczegółowa analiza formularza. Następujące części formularza wrześniowego o św. Wacławie brano z komunału (*Commune Martyrum*):

Introit

a) Laetabitur iustus in Domino... (Ps 63, 11. 2) — (BUWr IF 363).

b) In virtute tua, Domine... (Ps 20, 2-4) — (BKWr 47 n.).

Ten ostatni introit był najczęściej używany na Śląsku.

⁹² Na temat genezy formularzy mszalnych ku czci świętych por. L. Eisenhofer, *Liturgik*, Bd. I, Freiburg i. Br. 1933, s. 61—74.

⁹³ *Breviarium Rom.* w 1568 r.; *Missale Rom.* w 1570 r.; *Pontificale Romanum* w 1596 r.; *Rituale Rom.* w 1614 r.

⁹⁴ Por. BUWr IF 351 *Missale* (ok. 1250), k. 224v — nota: Vennezlai martyris totum ut s. Thome. BUWr IF 463 *Missale* (ok. 1250), k. 89 — nota: sicut de s. Petro mris, oraz podaje własną Ewangelię.

⁹⁵ Por. BUWr IF 365 (*Missale August.* z Żagania), IF 358 (*Missale* z koleg. nyskiej), BKWr 47 n. (*Missale* z koleg. nyskiej).

⁹⁶ Por. BUWr IF 367 (*Missale* z klaszt. Augustianów we Wrocławiu, XV w.), IQ 188 (*Missale* z klaszt. August. w Żaganiu, XV w.), R 521 (*Missale* z kośc. św. Elżbiety we Wrocławiu, XV w.), BKWr 44 n. (*Missale Wratisl.* z koleg. nyskiej, XIV w.).

L e k c j a :

- a) Justus si morte preoccupatus fuerit (Mdr 4, 7-15) — (BUWr IF 363).
- b) Beatus vir, qui in sapientia morabitur (Ekli 14, 22-15, 6) — (BUWr M 1151).
- c) Beatus vir, qui inventus est sine macula (Ekli 31, 8-11) — (BUWr IF 367).
- d) Nemo militans Deo (2 Tm 2, 4-10) (BUWr R 521).

G r a d u a ł, Alleluja:

- a) Beatus vir, qui timet Dominum. Vs. Potens in terra... Alla. Laetabitur iustus (BKWr 44 n.).
- b) Posuisti, Domine... Vs. Desiderium animae eius. Alla. Laetabitur iustus (BUWr M 1151).
- c) Domine prevenisti eum... Vs. Vitam petiit a te... Alla. Beatus es vir Venceslae, qui cum sanctis gaudebis in aeternum (BKWr 47 n.).

E w a n g e l i a :

- a) Si quis vult venire post me (Mt 16, 24-27) — (BUWr M 1151).
- b) Nolite arbitrari (Mt 10, 34-42) — (BUWr IF 345).
- c) Nisi granum frumentis (J 12, 24-26) — (BUWr IQ 188).

O f f e r t o r i u m :

- a) Posuisti, Domine, in capite eius coronam... (Ps 20, 4-5) — (BKWr 47 n.).
- b) Gloria et honore coronasti eum... (Ps 8, 6-7) — (BUWr IF 366).
- c) Desiderium animae eius tribuisti ei... (Ps 20, 3-4) — (BUWr M 1151).
- d) In virtute tua, Domine, laetabitur iustus... (Ps 20, 2-3) — (BUWr R 521).

K o m u n i a :

- a) Qui vult venire post me, abnegat semetipsum... (Mt 16, 24) — (BKWr 47 n.).
- b) Magna est gloria eius in salutare tuo, gloriam et magnam decorem impones super eum Domine — (BUWr IQ 188).

Zestawiona powyżej większa ilość tekstów wskazuje na średniowieczną swobodę wyboru z komunału. Niemniej zaobserwować możemy jednolite zestawienia tekstów w poszczególnych kodeksach, tzn. powstały pewne schematy, co uwidoczniło się zwłaszcza w kodeksach augustianów oraz częściowo kolegiaty nyskiej. Wskazuje na to chociażby graduał „Posuisti Domine” (b) stosowany u wspomnianych zakonników, gdy natomiast w kodeksach innych najczęściej spotykamy graduał „Beatus vir” (a), chociaż wyraźny wpływ czeski zaobserwować możemy w kodeksie kolegiaty nyskiej — wyraźna aluzja do św. Wacława — „Beatus es vir Venceslae” (c).⁹⁷ Podobne odrębności widzimy m. in. także w doborze Ewangelii, gdyż augustianie używali własnej — „Nisi granum frumentii” (c), podczas gdy powszechnie stosowano inną — „Si quis vult venire post me” (a).⁹⁸

⁹⁷ BUWr IQ 188, IQ 195 (*Missale* z klaszt. August. w Żaganiu, XV w.); BKWr 47 n. (*Missale* z koleg. nyskiej, XIV w.); BKWr 518 (*Missale* z Czech, XV w.).

⁹⁸ Por. BUWr IQ 188, IQ 195.

Znacznie więcej światła rzucają na zagadnienie kultu elementy własne formularza, jakimi są oracje mszalne.

Modlitwa:

a) Deus, qui beati Wenceslai^{98a} nobilitatem in meliorem mutasti dignitatem, et eum per martyrii palmam ad caelestem perduxisti gloriam: eius precibus nos, quaesumus, ab omni adversitate libera; et aeterne beatitudinis concede perfrui gloria. Per Dominum (BKWr 47 n., BUWr M 1159).

Powyższa modlitwa jest oryginalną, rzadko spotykaną formą oracji rymowanej. Pochodzenie jej jest najprawdopodobniej czeskie, gdyż spotykamy ją już w najstarszych tamtejszych kodeksach.⁹⁹ Na Śląsk dostała się również bardzo wcześnie, spotykamy ją już na początku XIV w.¹⁰⁰, natomiast powszechne zastosowanie znalazła dopiero pod koniec tego wieku, czyli w okresie największych wpływów czeskich na Śląsk. Oracja ta przeszła do mszałów drukowanych, obecnie jednak znajduje się w *Proprium Poloniae* w zmienionej formie.¹⁰¹

Modlitwa nad darami (sekreta):

a) Presentia munera quaesumus, Domine, ita serena pietate intueri, ut sancti supplicatione profundantur benedictione et in nostris cordibus eam dilectionem infundantur, pro quam sanctus martyr Wenceslaus omnia corporis tormenta devicit. Per Dominum (BUWr M 1117).

b) Suscipe, Domine, propicius orationem nostram... (BUWr IQ 188).

c) Grata tibi sint... (BUWr IF 367).

d) Accepta sit in conspectu tuo... (BUWr IQ 186).

e) Muneribus nostris quaesumus Domine... (BUWr IF 366).

f) Magnifica, Domine... (BKWr 47 n.).

Modlitwa „Presentia munera” znajduje się już w najstarszych śląskich rękopisach liturgicznych z przełomu XIII i XIV w.¹⁰² W 1. poł. XIV w. przedostała się do większości kodeksów. Średniowieczna swoboda doboru tekstów była powodem używania nie tylko jednej sekrety, ale dobierano sobie inne, na ogół rzadko, z *Commune Martyrum*. Pierwsza (a) oracja należy do grupy modlitw własnych, występuje także w kodeksach

^{98a} W kodeksach BUWr M 1127 (*Missale* z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, XV w.), IQ 186 (*Missale* z klaszt. Cyst. w Lubiążu, XIV w.) — początkowe słowa oracji są inne: „Omnipotens sempiternus Deus, qui”.

⁹⁹ Por. BKWr 518, BUWr IF 443 (*Brev. Pragense* z Czech, 1400 r.), Akc. 1050/48 (*Brev. Pragense* z Kłodzka, XIV w.), IQ 243 (*Brev. z Czech*, XIV w.).

¹⁰⁰ Por. BUWr M 1151 (*Missale* z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, 1330—1335).

¹⁰¹ *Officia Propria Dioecesium Poloniae*, cz. II, s. 129.

¹⁰² BUWr M 1151, M 1142 (*Missale* z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, XIV w.), IF 351 (*Missale* z koleg. w Głogowie, XIII i XIV w.).

czeskich, co wskazuje również na jej genezę. Pozostałe modlitwy brano z komunału.

P o k o m u n i a :

a) Sumpsimus, Domine, sancti Wenceslai martyris tui solemnitatem, caelestia sacramenta, eius quaesumus suffragiis largiaris, et quod temporaliter gerimus, aeternis gaudiis consequamur. Per Dominum (BUWr IQ 188).

b) Supplices te rogamus... (BKWr 141).

c) Exultet quaesumus, Domine... (BUWr IF 358).

d) Sacro munere satiati... (BUWr M 1157).

e) Quaesumus omnipotens Deus... (BUWr IF 366).

f) Divini muneris largitate satiati... (BKWr 47 n.).

g) Purificent nos, Domine, sacramenta quae sumpsimus... (BKWr 47 n.).

Kodeksy starsze wykazują większą swobodę doboru pokomunii, natomiast pod koniec XIV i w XV w. spotykamy już na ogół dwie pierwsze (a, b),¹⁰³ przy czym pierwszą spotykamy także w mszałach czeskich oraz w *Commune Martyrum*.¹⁰⁴

W średniowieczu nie do pomyślenia byłby formularz świąteczny bez sekwencji (prozy). Najczęściej spotykaną sekwencją o św. Wacławie była w kodeksach śląskich „Christe tui preclari militis Wenceslai” — pochodzenia czeskiego.¹⁰⁵ Do wyboru celebransa pozostawiano drugą z *Commune Martyrum*: „Dulce melos tangens caelos”.¹⁰⁶ W jednym kodeksie spotykamy wspólną sekwencję dla św. Stanisława i św. Wacława: „Letabundus pssallat mundus, ut sit mundus laude digna; Stanislae cum Wenceslao cogunt signa [...]”.¹⁰⁷ Kodeks ten jest najprawdopodobniej pochodzenia czeskiego, potwierdza to również fakt, iż sekwencja ta mieści się także w rękopisach diecezji ołomunieckiej.¹⁰⁸ W Krakowie używano prozy ku czci św. Wacława: „Corona sanctitatis et immortalitatis”, którą we Wrocławiu odmawiano w uroczystość św. Stanisława.¹⁰⁹

b) Formularz mszalny na święto „Translatio” — 4 marca

Pierwsze ślady formularza mszalnego na święto marcowe napotykamy dopiero w 2. połowie XIV w.¹¹⁰ Podobnie jak święto wrześnio-

¹⁰³ Por. BUWr IQ 188, IQ 195, IF 360 (*Missale* z koleg. w Głogowie, XV w.), M 1117 (*Missale* z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, XV w.).

¹⁰⁴ BKWr 518 (*Missale* z Czech, XV w.).

¹⁰⁵ BUWr Akc. 1050/48, IF 443.

¹⁰⁶ BKWr 47 n.; tekst w *Anal. hymn.*, t. IX, nr 383, d. 281.

¹⁰⁷ BUWr B 1714; tekst: *Anal. hymn.*, t. IX, nr 348 oraz H. Kawalewicz, *Cantica medii aevi polono-latina*, Warszawa 1964, nr 12, s. 252.

¹⁰⁸ Por. *Anal. hymnica*, t. IX, s. 252.

¹⁰⁹ Por. BUWr IQ 195, IQ 196 oraz ks. Schenk, *Kult św. Stanisława...*, s. 62.

¹¹⁰ BUWr IF 449 (*Breviarium* z kol. w Głogowie), IQ 243.

we, początkowo teksty brano z komunału lub też spotykamy noty odsyłające do formularza z 28 IX, przy czym oracja od początku była własna.¹¹¹

Modlitwa:

a) Concede quaesumus, omnipotens Deus, beatum martyrem tuum Wenceslaum intervenire pro nobis, cuius diem celebramus translationis, quia tunc nos posse salvari confidimus, si eius precibus tua gubernetur Ecclesia cuius letetur te donante festivitate gloriosa. Per Dominum (BUWr M 1162).

b) Sancti Wenceslai martyr is tui, Domine, nos tuere presidiiis, ut cuius translationem annua devotione recolimus, eius intercessionibus ab omnibus adversitatibus eruamur. Per Dominum (BUWr M 1161).

Obie oracje występują w kodeksach XIV w., ale dopisane na marginesie, co wskazuje na późniejszy czas ich przyjęcia.¹¹² W XV w. modlitwa „Concede quaesumus” wyparła orację „Sancti Wenceslai”, choć brak podstaw, by twierdzić, że ta ostatnia jest starsza. Oracje są pochodzenia czeskiego, a używano ich również w innych dzielnicach Polski.¹¹³

Modlitwa nad darami (sekreta):

Martiris tui Wenceslai precibus, Domine, plebis tue dona sanctifica, ut que tibi tuo sunt grata instituto, gratiora fiant patrociniis supplicantis. Per Dominum (BUWr IQ 188).

Pierwotnie „sekretę” brano z formularza wrześniowego, natomiast od XV w. spotykamy już własną,¹¹⁴ zna ją także mszał czeski¹¹⁵ oraz inne diecezje Polski.¹¹⁶

Pokomunia:

Sumptis, Domine, remediis sempiternis tuorum mudentur corda servorum, ut martiris tui Wenceslai translationis insignis, que corporalibus officiis exsequuntur, pia mentis intelligentia comprehendant. Per Dominum (BUWr IQ 188).

Geneza tej oracji i jej czas powstania są podobne jak w modlitwie nad darami. Najczęściej spotykamy ją w kodeksach augustianów z Ża-

¹¹¹ Por. BUWr IF 350 (*Missale* z koleg. w Głogowie, XV w.) — po oracji nota: ut in natali eiusdem.

¹¹² BKWr 141 (*Missale* z klaszt. Cystersów w Lubiążu, XIV w.), 44 n. (*Miss. Wr. z koleg. w Nysie, XIV w.*).

¹¹³ Por. Ossol. 44/III (*Missale* z Polski, XV w.).

¹¹⁴ Por. BUWr R 508 (*Missale* z kośc. św. Barbary we Wrocławiu, XV w.), IQ 188, IF 345 (*Missale* z klaszt. Cyst. w Rudach Raciborskich, XV w.), IF 356 (*Miss. Wr. z koleg. w Głogowie, XV w.*).

¹¹⁵ BKWr 518.

¹¹⁶ Por. Ossol. 44/III, Bibl. Sem. Kieleck., bez sygn. (*Missale*, XV w.); Bibl. Semin. Lubelsk., bez sygn. (mszał z Kraśnika, ok. 1400 r.).

gania¹¹⁷ oraz w mszałach kościoła parafialnego Marii Magdaleny we Wrocławiu.¹¹⁸

Analiza formularzy mszalnych o św. Wacławie pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

— Wyraźnie można zaobserwować rozwój kultu św. Wacława na Śląsku w XIV i 1. poł. XV w., natomiast w XIII w. mamy jedynie krótkie noty odsyłające do innych formularzy, i to wyłącznie na święto wrześniowe.

— Święto „*Translatio s. Wenceslai*” pojawia się dopiero w mszałach (tak w *Proprium*, jak i w kalendarzach) w XIV w.

— Analiza formularzy mszalnych wykazuje, że na Śląsku w zasadzie nie wytworzyły się własne formy modlitewne ku czci św. Wacława, gdyż recepcja tekstów dokonała się z sąsiednich Czech, zwłaszcza w okresie silnych wpływów (XIV w.).

— Teksty mszalne nie wykluczają możliwości wpływów z innych dzielnic Polski.

— Uwidoczniły się pewne cechy kodeksów śląskich (augustianów, kolegiaty nyskiej), które posłużą jako dodatkowe kryteria umożliwiające ustalenie miejsca powstania niektórych, nie określonych jeszcze kodeksów.

4. OFICJA BREWIARZOWE O ŚW. WACŁAWIE

a) *Oficjum rymowane na 28 września*

Oficjum rymowane posiadali w wiekach średnich święci bardziej czczeni.¹¹⁹ Początki oficjów rymowanych przypadają na 2. połowę IX w. lub początek X w. oraz należy ich szukać w klasztorach na pograniczu francusko-niemieckim.¹²⁰ W pełni rozwinęły się dopiero w XIII w., w tym też czasie pojawiły się one w Polsce. Zdaniem ks. Br. Gładysza przynieśli je z sobą franciszkanie (1. poł. XIII w.).¹²¹ W zasadzie oficja ta usunęła reforma brewiarza za Piusa V (1566—1572), zachowały je częściowo brewiarze zakonne (dominikańskie i franciszkańskie).¹²²

¹¹⁷ Por. BUWr IQ 188.

¹¹⁸ Por. BUWr M 1150 (*Miss. Wrat.*, pocz. XV w.), M 1154 (*Miss. Wrat.*, XV w.).

¹¹⁹ Por. S. B a ü m e r, *Geschichte des Breviers*, Freiburg i. Br. 1895, s. 438; J. B a u d o t, *Le Bréviaire Romain. Les origines, son histoire*, Paris 1903.

¹²⁰ Ks. Br. G ł a d y s z, *O łacińskich oficjach rymowanych z polskich źródeł średniowiecznych*, Lwów 1933, s. 5, odb. z: „Pamiętnik Literacki”, XXX (1933), z. 3—4.

¹²¹ Ibidem, s. 7.

¹²² B a ü m e r, op. cit., s. 364; por. ks. S c h e n k, *Kult św. Stanisława...*, s. 75.

Oficjum brewiarzowe o św. Waławie, oprócz własnej oracji, lekcji lub czasem nawet własnych antyfon do Benedictus i Magnificat, brano początkowo z komunału jednego męczennika.¹²³ Oficjum rymowane natomiast o św. Waławie — „Adest dies laetitiae”¹²⁴ — spotykamy na Śląsku dopiero w XIV-wiecznych rękopisach liturgicznych, brak go natomiast w kodeksach z XIII i początku XIV w. W powszechnym użyciu omawiane oficjum było już w 2. poł. XIV w., zwłaszcza u kleru diecezjalnego.¹²⁵

Oficja rymowane układano na podstawie żywotów (vitae), jakie o danym świętym powstawały.¹²⁶ Chcąc więc rozwiązać zagadnienie genezy i autorstwa omawianego oficjum — „Adest dies laetitiae” — trzeba uwzględnić przede wszystkim te żywoty (legendy), które wywarły swój wpływ na jego treść.

Niemal od samej śmierci męczeńskiej św. Waławia (929) powstawały opisy jego życia, różnie nazywane: legenda, vita, passio czy miracula. Najstarszą znaną legendą łacińską jest *Crescente fide* — napisana w latach siedemdziesiątych X w.¹²⁷ Z niej czerpie i pisze żywot w tym samym okresie biskup mantuański Gumpold.¹²⁸ Pewnego rodzaju kompilacją obu poprzednich legend jest żywot Chrystiana, najprawdopodobniej zakonnika¹²⁹, napisany także w X w., który był podstawą całego szeregu żywotów powstałych do XIV w. Historyczność i czeskie pochodzenie czynią z dzieła Chrystiana, obok starosłowiańskich legend, najważniejszy dokument traktujący o życiu św. Waławia obok *Kroniki Kosmasa*.¹³⁰ Legenda ta jest podstawowym źródłem naszego oficjum. Również legendy powstałe w okresie późniejszym, zwłaszcza zaczynająca się od słów „Oriente iam sole”, pochodzenia także czeskiego z 1. poł.

¹²³ Por. BUWr R 3061 (*Breviarium* z kośc. paraf. św. Elżbiety we Wrocławiu, XIV w.) — mamy podane jedynie antyfony na Magnificat i Benedictus, na marginesie jest dopisany odsyłacz (pismo późniejsze), iż oficjum „Adest dies...” znajduje się na końcu kodeksu.

¹²⁴ Tekst opublikował: G. D r e v e s, C. B l u m e, *Analecta hymnica*, t. V, s. 260—263; E. P r o m n i t z, *Das Reimoffizium des hl. Wenzeslaus*, Prag 1929 oraz Fr. S t e j s k a l, *Svaty Vaclav*, Praha 1924.

¹²⁵ Por. BUWr M 1244 (*Antiph.* z kośc. M. Magdaleny we Wrocławiu, 1387 r.), IF 449 (*Breviarium* z koleg. w Głogowie, 1362 r.).

¹²⁶ G ł a d y s z, op. cit., s. 317.

¹²⁷ P e k a r, op. cit., s. 31.

¹²⁸ Tekst legendy *Gumpoldi vita Venceslai ducis Bohemiae* — zob. PL, t. 135, s. 923—942 oraz MGH SS IV, 211—223.

¹²⁹ P e k a r, op. cit., s. 52. Tamże tekst legendy, s. 88—125.

¹³⁰ Ibidem, s. 52.

XIII w.,¹³¹ jak wykaże to poniższa analiza, leżą u podłoża omawianego oficjum.¹³²

Szczupłe ramy artykułu nie pozwolą jednak na przeprowadzenie szczegółowej analizy, a nawet na podanie tekstu całego oficjum rymowanego.¹³³ Uwzględnimy tylko te fragmenty, które dostarczą nam danych odnośnie do genezy i miejsca powstania oficjum oraz pozwolą pełniej przedstawić obraz kultu liturgicznego św. Wacława na Śląsku. Przykładowo również zostaną podane wyjątki ukazujące, jak autor czerpał z podanych wyżej żywotów przy układaniu omawianego oficjum.

I n i e s z p o r y :

1. *antyfona:*

Adest dies laetitiae,
Quo defensor Ecclesiae
Post carnis exsilium
Vehitur ad solium
Militum Coelestium
Signis fulgens gloriae.

2. *antyfona:*

Peremptoris poena
Horroribus plena
Prosecuta coelitus
Promit, quod dux inclitus
Coeli fruens coena
Mundi fugit gemitus.

...multi horum, qui in sanctum domini crudeli animo insurrexerunt... miserabili et digna morte perempti, ulterius non comparuerunt (*Oriente iam sole*, 11 — por. P e k a r, op. cit., s. 418).

3. *antyfona:*

Gresu redit praepeditus
Martyris suffragio,
Pellitur privatio
Visus et auditus.

Quedam mulier ceca... que... ante tum-
bam s. Wenceslai plena fide oravit,
donec visum mereretur. Fuit vir
quidam pedibus debilis longa oratio-
ne, meritis s. Wenceslai consolidata
sunt genua eius (*Chrystian*, 10 —
P e k a r, op. cit., s. 123 n.).

4. *antyfona:*

Carcer nocte claruit
Coelesti fulgore,
Sed et terra tremuit,

Terre motus factus est magnus et
carcer mirabili luce resplenduit; omni-
umque illorum, qui detinebantur, pedes

¹³¹ Tekst legendy — zob. P e k a r, jw., s. 409—430, 58; legenda posiada kilka recenzji, znajduje się także w lekcjach brewiarzowych kodeksów śląskich.

¹³² Por. P r o m n i t z, op. cit., s. 16 oraz por. 8 respons. z III nokturnu omawianego oficjum.

¹³³ Bardziej szczegółową analizę por. ks. H. S o b e c z k o, *Kult liturgiczny św. Wacława na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych*, Lublin 1965 (maszynopis w Arch. KUL).

Et egressus patuit
Insolito more.

ac manus illico a pressuris vinculorum
absolvuntur (*Oriente iam sole*, 12 —
P e k a r, op. cit., s. 419).

5. *antyfona:*

Per trimatum hoc humatum
Corpus non corrumpitur,
Sed nec vulnus cernitur
Mire solidatum.

Requievit corpus beati martyris in
ecclesia ss. Cosme et Damini humatum
per tres annos viderunt corpus eius
integrum et omnia vulnera eius sanata,
preter vulnus unum, quod frater eius
crude!issimus capiti eius inflixerat
(Ch r y s t i a n, 8 — P e k a r, op. cit.,
s. 116—131).

Pierwsze słowa omawianego oficjum — „Adest dies laetitiae” —
nasuwają jakieś podobieństwo z początkiem oficjum o św. Stanisławie
Die adest celebris. Ks. W. Schenk wyprowadza tego rodzaju począ-
tek z tradycji dominikańskiej, być może, iż początku naszego oficjum
należy także szukać w środowisku zakonu dominikańskiego.¹³⁴

Psalmy w I nieszporach brano z przypadającego dnia,¹²⁵ podczas gdy
w Czechach odmawiano psalmy świąteczne (psalmi laudate).¹³⁶ Po kapi-
tulum (z *Commune*) i rymowanym responsorium powszechnie odma-
wiano już od XIV w. hymn „Dies venit victorie”.¹³⁷

Obszerne antyfony rymowane do Magnificat w I i II nieszporach oraz
antyfonę do Benedictus w laudesach swobodnie zamieniano, tak że ta
sama antyfona występuje w jednym kodeksie w I lub II nieszporach,
a w drugim przed Benedictus.¹³⁸ Najczęściej w I nieszporach używano
antyfony do Magn. „Laus alme”, rzadziej natomiast drugiej — „Gaude,
felix Bohemia”, i to w kodeksach starszych.¹³⁹ Ta ostatnia antyfona wy-
suwa się w śląskich kodeksach czeskiego pochodzenia na pierwsze miej-
sce; wskazywałoby to również na swobodę i odrębność w doborze tek-
stów na Śląsku.

We wszystkich godzinach kanonicznych odmawiano orację z wrze-
śniowego formularza mszalnego — „Deus, qui beati Wenceslai nobili-
tatem”.

¹³⁴ *Kult św. Stanisława...*, s. 81—83. W 1253 r. kanonizowano dominikanina św.
Piotra, ku jego czci rozpowszechniła się sekwencja „Adest dies celebris” — tak
rozpoczyna się także oficjum o translacji św. Dominika oraz oficjum o św. Jacku.

¹³⁵ Por. BUWr M 1132 (*Brev.* z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, 1412 r.).

¹³⁶ Por. BUWr Akc. 1050/48 — nota: psalmi laudate per omnia.

¹³⁷ Por. BUWr IF 445, IQ 243, M 1124, k. 401 (*Brev.* z kośc. M. Magd. we Wro-
cławiu, XV w.).

¹³⁸ Por. BUWr IF 449 (*Brev.* z koleg. w Głogowie, 1362 r.), M 1132.

¹³⁹ Por. BUWr IQ 243; M 1244 (*Antiph.* z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, 1387 r.).

M a t u t i n u m :

Invitatorium: Jubilemus regi caeli,
 Qui servo suo fideli
 Wenceslao dat hodie
 Sertum coelestis gloriae.

Matutinum składało się z trzech nokturnów (9 psalmów i 9 lekcji). Każdy psalm poprzedzała odrębna antyfona rymowana,¹⁴⁰ natomiast po każdej lekcji odmawiano własne responsorium również rymowane, zawierające szczegóły z życia św. Wacława.

Specjalnego omówienia wymaga responsorium 8 (III nokturn) — jego treść posłuży nam jako kryterium wewnętrzne w ustaleniu czasu powstania omawianego oficjum ewentualnie rzuci pewne światło na środowisko, w którym powstało.

Resp. 8, III nokturn:

Christus regi Daciae
 Apparens in cruce
 Munus reddit gratiae
 Pro tam sancto duce.
 Ut quantae sit gloriae,
 Notum illi patriae
 Tali fiat luce;
 V. Sic pro culparum maculis
 Martyris memoriae
 Templum fit sub titulis.
 Ut quante...

Rex itaque Daciae, Ericus nomine, cum esset multorum nexibus peccatorum obvolutus, et tempore venationis bestiarum, in saltibus recreationis deductionisque temporis gratia domoretur, ecce una noctium in somnis apparuit ei homo crucifixus, deiecto vultu demissis oculis, palente facie, tristis et dolens, et quasi totus repletus axiata. Ego sum, inquit, Christus Jezus, tu autem me crucifixisti. Ut remissionem peccatorum tuorum accipias, fac ecclesiam in honorem sancti militis mei Wenceslai. Sed cum nec episcopus de tali sancto, quis esset, indicare posset — numquam enim auditum erat in Dacia nomen sancti Wenceslai — Tandem evolutis diebus paucis quidam miles vicini terre Bohemie illuc advenerunt. A quibus dum rex de nomine et merito sancti Wenceslai requireret (*Oriente iam sole*, 18; P e k a r, op. cit., s. 426—427).

...Et quedam certa relatione fratrum ordinis praedicatorum, videlicet de apparitione Christi regi Dacie et resurrectione puelle defuncte (*Oriente iam sole*, 19; P e k a r, op. cit., s. 428).

¹⁴⁰ Tekst zob. D r e v e s, *Analecta hymn.*, t. 5, s. 260—263 oraz P r o m n i t z, op. cit., por. także przyp. 133.

Responsorium mówi o królu Danii, któremu w śnie ukazał się Chrystus, nakazując mu wybudowanie kościoła ku czci św. Waclawa jako akt ekspiacyjny za grzechy; co też król uczynił. Całe to zdarzenie relacjonuje nam legenda *Oriente iam sole*, z której twórca oficjum czerpał dane przy jego układaniu. W legendzie mamy nawet wyraźnie podane imię króla, mianowicie mowa tu o Eryku IV (um. w 1250). Szczegół ten pozwala nam na określenie terminu ad quo powstania naszego oficjum. Jeżeli przyjmiemy natomiast za J. Pekarem, iż legenda została napisana najpóźniej z końcem XIII w. oraz to, że rękopisy liturgiczne z tego wieku nie znają jeszcze oficjum rymowanego o św. Waclawie, to możemy określić jako maksymalny czas powstania tego oficjum przełom XIII i XIV w.¹⁴¹, terminem ad quem byłyby zatem początek XIV w.¹⁴²

Autor żywotu *Oriente iam sole* podaje, że wiadomość o królu Danii zaczerpnął z relacji dominikanów. Początek zatem oficjum „Adest dies laetitiae”, tak typowy dla tradycji dominikańskiej, oraz fakt umieszczenia w responsorium cudownego zdarzenia, znanego dominikanom, zdają się wskazywać, iż początków naszego oficjum należy szukać w klasztorach tego zakonu.

L a u d e s:

Podobnie jak w I nieszporach, również i laudesy miały swoje antyfony rymowane, oparte na legendzie *Oriente iam sole*. Na potwierdzenie tego przykładowo podamy 2 antyfonę:

Cruor fusus effluit,
Quem ars nulla diluit,
Ut scelus non lateat,
Sed sanctus refulgat.

... Cruor eius, qui effusus erat, nec lavari nec abstergi poterat per multos annorum circulos, quasi eo facto clamans ad Dominum de terra contra facies tam enormiter perpetratum (*Oriente iam sole*, 11 — zob. P e k a r, op. cit., s. 418).

Kapitulum, hymn i antyfona do Benedictus były podobne jak w I nieszporach, również psalmy odmawiano z przypadającego dnia.¹⁴³

M a ł e h o r k i:

W kodeksach śląskich na tercję, sekstę i nonę spotykamy jedynie

¹⁴¹ P e k a r, op. cit., s. 57—60, 42.

¹⁴² Podobne stanowisko co do czasu powstania i źródła, z którego autor układał oficjum, zajmuje Promnitz (op. cit., s. 16) wg: Fr. S t e j s k a l, op. cit., s. 18. Nie uzasadniają jednak swojego stanowiska analizą tekstów.

¹⁴³ Por. BKWr nr 52; BUWr IF 443, M 1132.

krótkie noty: antyfonę z laudes, kapitulum, responsorium i versicula z komunału jednego męczennika.¹⁴⁴

II nieszpory:

Drugie nieszpory o św. Wacławie zbiegały się z pierwszymi z uroczystości św. Michała Archanioła (29 IX), która to uroczystość obchodzona była w diecezji wrocławskiej jako „festum triplex” (najwyższa ranga), dlatego też w nieszporach tych św. Wacława jedynie wspomniano.¹⁴⁵ Antyfonę do Magnificat dobierano sobie swobodnie z I nieszporów albo z laudesów. W Czechach natomiast i w Krakowie św. Wacław miał własne II nieszpory, natomiast św. Michała jedynie wspomniano.¹⁴⁶ Podobne zjawisko występuje w I nieszporach omawianego oficjum z komemoracją św. Stanisława (27 IX — „Translatio”).¹⁴⁷

b) Oficjum brewiarzowe na święto marcowe

W śląskich kodeksach liturgicznych zaobserwować możemy pewną analogię co do czasu pojawienia się tekstów mszalnych i brewiarzowych na święto marcowe. Pierwsze ślady oficjum na święto translacji napotykaemy również dopiero w XIV w., przy czym były to formy jeszcze nierozwinięte, składające się na ogół z oracji, a czasami i z lekcji.¹⁴⁸ Pełniejsze teksty spotykamy dopiero w XV w., niemniej na Śląsku nie było własnego oficjum rymowanego na to święto, znajdujemy je w rękopisach czeskich.¹⁴⁹

Oficjum marcowe w kodeksach śląskich bierze swoje teksty bądź to z komunału jednego męczennika, bądź też ze święta wrześniowego,¹⁵⁰ dlatego też szczegółowa analiza i przytaczanie tekstów nie wniosą nowych danych odnośnie do kultu liturgicznego św. Wacława na Śląsku.

¹⁴⁴ Por. BUWr IQ 173 (*Liber ordinis eccl. Wrat. z koleg. nyskiej, XV w.*); IF 445 (*Brev. Wrat. z koleg. w Otmuchowie, XV w.*); M 1124 (*Brev. Wrat. z kośc. M. Magd. we Wrocławiu, XV w.*); M 1132.

¹⁴⁵ Por. BKWr nr 52 n.; BUWr M 1136 (*Brev. z kośc. M. Magdaleny we Wrocławiu, XV w.*); M 1483 (*Brev. parvum z kośc. M. Magdaleny we Wrocławiu, XV w.*); IF 449 (*Brev. z koleg. w Głogowie, XIV w.*).

¹⁴⁶ BUWr Akc. 1050/48, IF 443 oraz Bibl. Sem. Kiel., bez sygn. (*Brev. Crac., XV wieku*).

¹⁴⁷ Ks. S c h e n k, *Kult św. Stanisława...*, s. 100.

¹⁴⁸ Por. BUWr IF 446 (*Brev. z koleg. nyskiej, ok. 1400 r.*), IQ 247 (*Brev. z koleg. w Otmuchowie, XIV w.*).

¹⁴⁹ Por. BUWr Akc. 1050/48.

¹⁵⁰ Por. BUWr IQ 173, IF 442 (*Brev. z koleg. w Głogowie, XV w.*) — podaje notę: omnia ut in natali eius; M 1124, M 1483.

Z analizy obu oficjów brewiarzowych, przedstawionej powyżej w wielkim skrócie, sformułować można następujące wnioski:

— W święto wrześniowe oficjum brewiarzowe brano początkowo na Śląsku z *Commune unius Martyris*. Spotykamy w XIII w. jedynie własne antyfony do Magnificat i Benedictus. Antyfony te weszły później do oficjum rymowanego i tym należy tłumaczyć ich większą ilość w kodeksach śląskich. Oficjum rymowane „Adest dies laetitiae” spotykamy na Śląsku dopiero w XIV w.

— Oficjum rymowane o św. Waławie mogło powstać w Czechach najwcześniej na przełomie XIII i XIV w., i to — być może — w środowisku dominikańskim. Na czas powstania wskazuje 8 responsorium (III nokturn), w którym jest mowa o królu duńskim Eryku IV († 1250), o jego widzeniu.

— Teksty brewiarzowe na święto marcowe spotykamy na Śląsku dopiero pod koniec XIV w. Z analizy tego oficjum wynika, że było ono w diecezji wrocławskiej w stosunku do Czech i Krakowa stosunkowo mało rozbudowane.

— Analiza tekstów dostarczyła nowego kryterium źródłoznawczego odnośnie do pochodzenia rękopisu BUWr IQ 234 (*Brev. Cist.* z Kamieńca Ząbkowickiego, XIV w.). Kodeks posiada teksty analogiczne do czeskich oraz w kalendarzu święto translacji — 4 III — oznaczone jest jako „festum fori”, natomiast pozostałe kodeksy cysterskie z tego okresu posiadają wyjątkowo mało rozbudowany materiał tekstowy o św. Waławie (o translacji często brak wzmianek). Świadczyłoby to o czeskim pochodzeniu wspomnianego rękopisu.

*

W podsumowaniu trzeba stwierdzić, że św. Waław cieszył się na Śląsku stosunkowo wielkim kultem liturgicznym. O kulcie tym świadczy obchodzenie dwóch świąt (28 IX i 4 III) oraz bogate teksty liturgiczne, zwłaszcza na święto wrześniowe (oficjum rymowane). Analiza tych tekstów wykazała niewątpliwie silny wpływ czeski na dzieje kultu, nie mniej przykładowo chociażby miasto Świdnica wskazuje, iż kult ten rozwijał się także niezależnie od politycznej zawisłości od Czech.

Podkreślić również wypada, że od samego początku XIV w. św. Waław występuje także w Litanii do Wszystkich Świętych. Stosunkowo jednak mało było na Śląsku kościołów poświęconych jego czci. Zdołano ustalić tylko cztery kościoły, i to zbudowane w XIII i XIV w. (Świdnica, Marcinowice k. Świdnicy, Pniów k. Gliwic i Racibórz).

Kult św. Waława wskazuje na pewną wspólnotę i więź duchową dwu wielkich szczepów jednej rodziny słowiańskiej — Polski wraz ze

Śląskiem i Czech. Św. Waćław w wiekach średnich był wspólnym patronem obu narodów, dlatego niech nadal, obok św. Wojciecha, będzie symbolem i orędownikiem jedności i wzajemnego zrozumienia.

LE CULTE LITURGIQUE DE ST. VENCESLAS EN SILESIE
A LA LUMIERE DES MANUSCRITS LITURGIQUES MEDIEVAUX

L'examen du culte liturgique de St. Venceslas en Silésie mène aux conclusions suivantes:

1. Ce culte était connu en Pologne dès le XIe siècle.
2. Il était particulièrement vif en Silésie comme en témoignent les deux fêtes liturgiques (28. IX et 4. III) d'une grande richesse de texte, surtout celle de septembre.
3. L'analyse des textes liturgiques révèle une forte influence tchèque sur l'histoire du culte de St. Venceslas. L'exemple de Świdnica montre cependant qu'il se développa aussi hors de la mouvance politique de Bohême.
4. L'analyse des formulaires permet d'affirmer que la Silésie n'a pas créé de prières propres en l'honneur de St. Venceslas.
5. Les propres de messe n'excluent pas une influence possible d'autres provinces polonaises.
6. On note un développement marqué du culte de St. Venceslas en Silésie au XIVe et durant la première moitié du XVe s.; au XIIIe s., par contre, nous n'avons que de courtes notes renvoyant à d'autres formulaires et ne se rapportant qu'à la fête de septembre.